

R E C E N Z J A

**rozprawy doktorskiej na temat: PSYCHOSPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
„DRUGIEJ KARIERY ZAWODOWEJ” BYŁYCH PILOTÓW
WOJSKOWYCH opracowanej przez mgra Andrzeja KATTENBACHA, pod
kierunkiem naukowym prof. dra hab. Ryszarda BERY, Uniwersytet Marii
Curie-Skłodowskiej, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Lublin 2016, s.196.**

1. Celowość i znaczenie podjętego tematu.

Doktorant podjął się zbadania szczególnie ważnego problemu społecznego, który zasługuje dziś na uwagę ze względów poznawczych, edukacyjnych oraz praktycznych. Poznawcze rozpatrywanie w odniesieniu do „drugiej kariery zawodowej” byłych pilotów wojskowych, jest współcześnie ściśle powiązane z uwarunkowaniami praktycznymi. Zasługuje też na uwagę dlatego, ponieważ zwiększane są wydatki na działania rekonwersyjne w wojsku, które dotyczą różnych form - w tym także - podejmowanych działań w stosunku do pilotów wojskowych. Często bowiem po wielu latach wykonywania odpowiedzialnych zadań w wojsku pilot nowoczesnego samolotu (będąc w stosunkowo młodym wieku) staje przed problemem podjęcia zatrudnienia na cywilnym rynku pracy. Zawód współczesnego pilota wymaga szczególnie wysokich kwalifikacji, które są specyficzne dla tej profesji. Dlatego też – jak słusznie podkreśla we wstępie swojej pracy Doktorant – *byli piloci wojskowi są cennym zasobem dla społeczeństwa, który powinien być dalej wykorzystywany w różnych formach aktywności zawodowej.*

Problematyka ta związana jest też ściśle z przebiegiem całościowej kariery zawodowej żołnierzy pełniących odpowiedzialną służbę w Siłach Zbrojnych RP, co wymaga zarówno systematycznych badań i analiz naukowych, jak też odpowiednich poczynań edukacyjnych. Mówiąc zatem o znaczeniu edukacyjnym tematu mam tu zwłaszcza na uwadze dwie kwestie. Po pierwsze, rozważania dotyczące

charakterystyki zawodu pilota wojskowego oraz jego ukształtowanie osobowości i wysokie wykształcenie. Po drugie, role społeczne i zawodowe w społeczeństwie, które niosą za sobą wymagania edukacyjno-zawodowe oraz oczekiwania społeczne od ogólnej edukacji obywatelskiej. Ta zaś jest szczególnym przedsięwzięciem społecznym, gdyż u jego podstaw znajdują się zmiany dotyczące modernizacji społeczeństwa polskiego związane z transformacją ustrojową, jakie zaistniały przed 25 laty, to jest po 1989 roku. Po wielu bowiem latach istnienia i funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego, nowoczesna jego edukacja wymaga zarówno badań związanych z poznawaniem oraz uogólnianiem istniejących potrzeb, a także wprowadzanych zmian edukacyjnych, które stały się nieodzownymi.

Uważam także, iż rozpatrywanie „drugiej kariery zawodowej” należy do niezwykle ważnych, gdyż jest bez wątpienia związane z podniesieniem poziomu wiedzy grup zawodowych. Jako wieloletni nauczyciel akademicki podkreślam również, iż edukacja taka i podjęty temat spełniają szczególną rolę w kształtowaniu kapitału społecznego. Dziś bowiem nowoczesne społeczeństwa obywatelskie nie mogą sobie pozwolić na „marnotrawienie” lub też nie wykorzystywanie na rynku pracy dobrze wykształconych i profesjonalnie przygotowanych grup zawodowych.

1. Ocena metodologiczna rozprawy.

Metodologiczne podstawy prowadzonych badań zawarte zostały w Rozdziale czwartym, *Metodologiczne podstawy badań własnych* (s.93-102). Doktorant w sposób zwięzły scharakteryzował przedmiot badań – jakim była *ocena wybranych uwarunkowań psychospołecznych oraz przebiegu „drugiej kariery zawodowej” byłych pilotów wojskowych w środowisku cywilnym rozpatrywana w kontekście wybranych uwarunkowań psychospołecznych* (s.93). Następnie określił poprawnie trzy cele badań, które implikują problemy badawcze, sformułowane w postaci trzech głównych pytań (tamże). Ich rozwiązanie wymagało z kolei sformułowania pytań (problemów) szczegółowych, które są też poprawne gdyż uwzględniają dwa główne problemy badawcze (s.93-94).

Natomiast rozwiązanie trzeciego problemu badawczego związane było z poszukiwaniem związków między badanymi zmiennymi. Model analizowanych

zmiennych jest określony również poprawnie i zawarty na stronie 96. Główną hipotezę roboczą - w ujęciu Doktoranta „ogólną hipotezę roboczą” sformułowano też właściwie w następującym brzmieniu: *Przebieg „drugiej kariery zawodowej” byłych pilotów wojskowych w istotnym stopniu współokreślają czynniki psychospołeczne, takie jak poziom samooceny, proaktywność oraz nadzieja na sukces* (s.94).

Ponadto uważam, iż Doktorant wybrał efektywniejsze postępowanie badawcze zakładając i formułując trzy hipotezy robocze (s.94-95), które *nie będą stawiane do zmiennych diagnostycznych, a jedynie do potwierdzenia zależności między nimi i wyjaśnienia zachodzących związków* (s.94). Wydaje się, że właściwsze byłoby użycie w tym miejscu stwierdzenia „zweryfikowania zależności” niż „potwierdzenia zależności”.

Przyjęte i zastosowane w pracy *metody, techniki i narzędzia badawcze* (od str. 96-98), które opisane zostały po przedstawionym *Modelu analizowanych zmiennych* (s.96), uznać należy za zasadne. Należą bowiem do nich *metoda sondażu diagnostycznego* – realizowana przy wykorzystaniu następujących technik i narzędzi badawczych: *Autorski Kwestionariusz Ankiety AKA; Kwestionariusz Samooceny SES; Kwestionariusz Proaktywności PPS i Kwestionariusz Nadziei na Sukces KNS* (s.96-98). Oceniam też, że starannie została przeprowadzona organizacja i przebieg badań, jak również uzyskiwanie wyników od badanych 112 osób tj., byłych pilotów z różnych rodzajów sił zbrojnych – Sił Powietrznych i Wojsk Lądowych.

Do metod podstawowych stosowanych w pracy zaliczyć również należy analizę, syntezę i wnioskowanie (choć nie wymienia się ich bezpośrednio w tej części pracy). *Analiza* odniesiona była zapewne do interpretacji uzyskanych wyników badań oraz *analizy dokumentów normatywnych*, które wymienione są w zestawieniu bibliograficznym. Natomiast *synteza i wnioskowanie* – widoczne są chociażby w Podsumowaniu (od s.157- do 163) oraz zawartych tu uprawnionych i interesujących wnioskach (s.162-163), które Doktorant określił jako „uogólnienia i rekomendacje dla instytucji wojskowych: organów kadrowych, komórek rekonwersyjnych, jak i instytucji cywilnego rynku pracy: urzędów pracy, instytucji szkoleniowych związków i organizacji pracodawców”. *Prosząc o odniesienie się do kwestii stosowanych metod analizy i syntezy podczas publicznej obrony* - dodam, że przyjęte a także stosowane w

całej pracy postępowanie badawcze jest zasadne i słuszne, dotyczy to również słuszności wyboru i zastosowania metod i technik badawczych. Do części metodologicznej pracy innych uwag nie zgłaszam.

3. Ocena merytoryczna rozprawy.

Układ i podział treści merytorycznych zawartych w całości rozprawy jest logicznie spójny i został starannie przemyślany. Cała praca składa się ze Wstępu (s. 3-7), siedmiu ściśle ze sobą powiązanych rozdziałów (s.8-156); Podsumowania (s. 157-163); Bibliografii (s.164-178) i Załączników - Kwestionariuszy ankiet (179-196).

Do założeń metodologicznych rozprawy, zawartych w Rozdziale czwartym, odniosłem się szczegółowo w punkcie drugim recenzji.

Rozdział I pracy zatytułowany został *Charakterystyka zawodu pilota wojskowego i przemian w lotnictwie wojskowym* (s.8-50). Doktorant charakteryzuje tu i rozpatruje zawód i warunki pracy pilota wojskowego. Czyni to starannie uwzględniając bogatą literaturę przedmiotu, w tym tak wartościowe prace takich autorów, jak: Tadeusza Nowackiego, Jana Szczepańskiego, Zygmunta Wiatrowskiego, Stefana Kwiatkowskiego, Kazimierza Czarneckiego, Władysława Furmanka, Ryszarda Bery, Ryszarda Olszewskiego, Piotra Pokinko, Eugeniusza Zabłockiego, Janusza Ślusarskiego i innych.

Analizuje dokładnie problematykę zawodu pilota wojskowego wydobywa jego specyficzność z uwzględnieniem sprawności działania oraz właściwości psychicznych, co ma ścisły związek zarówno z wymaganiami selekcyjnymi, jak również systemem kształcenia i szkolenia (np. por. strony 13-23). Zwraca też uwagę rozpatrywana „osobowość zawodowa pilota” w punkcie 2 rozdziału, w której Doktorant nie ogranicza się do samej analizy pojęcia tak, jak sugerowałaby to nazwa tej części rozdziału, lecz idzie dalej uwzględniając wymagania stawiane pilotowi przez współczesny sprzęt lotniczy oraz taktykę zastosowania bojowego lotnictwa wojskowego. Jest to ze wszech miar słuszne i ważne dla całości pracy.

Ponadto, analiza uwarunkowań „drugiej kariery zawodowej” byłych pilotów wojskowych. Wymagała również odniesienia się do przemian strukturalno-funkcjonalnych dokonywanych w lotnictwie wojskowym po 1999 roku. Uczynił to z

powodzeniem Doktorant – wskazując jednocześnie na tempo i zakres dokonywanych zmian, z uwzględnieniem „Programów modernizacyjnych SZ RP” i „Programów rozwoju SZ RP” (s.26-30) ze szczególnym uwypukleniem aktualności wynikającej z Programów modernizacji SZ RP na lata od 2001 – do 2022, czyli tych wszystkich, które mają związek nie tylko z procesem zmian restrukturyzacyjnych, lecz również zmianą pokoleniową zawodowej kadry wojskowej.

W rozdziale II, *Kariera zawodowa – rozważania teoretyczne* (s.51-76) następuje – w moim przekonaniu, swoiste wprowadzenie do badań empirycznych dotyczących wymiarów kariery zawodowej. Słusznie wychodzi Autor od wyjaśnienia pojęcia „kariery zawodowej” i „rozwoju zawodowego”. Uważam, że postępuje tu właściwie, gdyż wskazując na różnorodność teorii, przyjmuje jednak za M. Sucharem, *Kariera i rozwój zawodowy*, Gdańsk 2003, s.52, by: traktować karierą w szerokim tego słowa znaczeniu, tak aby można nim było objąć całe życie danej osoby, a nie tylko osiągnięcie sukcesu, uznania i błyskawiczny awans lub pełnienie prestiżowych i lukratywnych funkcji zawodowych (praca s.4 i 60).

Zwraca uwagę również to, że analizowanie wymiarów kariery zawodowej przeprowadzone jest z należytą starannością. Autor odnosi się *historii i doświadczenia zawodowego* (od s.60) przestrzegając przed stereotypami i uproszczeniami, jakim będzie np. proste „*łączenie doświadczenia życiowego i zawodowego ze stażem pracy*” (s.63). Odnosi się również do *roli społecznej i zawodowej* (od s.64) wskazując – po dokonaniu charakterystyki poglądów wielu autorów, - że „*Zawód to jedna z najważniejszych składowych mających wpływ na miejsce człowieka w hierarchii społecznej, ponieważ kształtuje trzy najważniejsze aspekty, jakimi są poważanie społeczne, prestiż i pozycja społeczna*” (s.66).

Ponadto zauważyć należy, że Doktorant po wnikliwym scharakteryzowaniu ogólnych *kompetencji zawodowych* (od s.70), odnosi się do kompetencji żołnierza zawodowego (s.72-73) definiując je – wg. Zarządzenia MON z 2005 r. - jako *uprawnienia, obowiązki i zakres odpowiedzialności osoby funkcyjnej, zadania jednostki lub komórki organizacyjnej w jej prawnie określonej sferze działania*. Uszczegółowienie wydaje się tym bardziej trafne, gdyż rozpatrywane dalej *sukcesy zawodowe* (od s.73) nie są możliwe bez tychże kompetencji.

W ścisłym związku z rozdziałem drugim występuje Rozdział III, *Wybrane czynniki warunkujące karierę zawodową* (s.77-92), który jest udaną kontynuacją rozważań teoretycznych, które zostały zoperacjonalizowane do: samooceny (od s.77), proaktywności (od s.82) i nadziei na sukces (od s.87). Każdy z tych czynników został starannie opisany w oparciu o bogatą literaturę przedmiotu, co jest uznaniem dla Autora ukazującego również stan dotychczasowych badań. Np. w odniesieniu do samooceny przywołane badania J. Śniecińskiej i K. Lachowicz-Tabaczek. Do rozdziału tego uwag nie zgłaszam.

W Rozdziale V, *Przebieg „drugiej kariery zawodowej” pilotów wojskowych* (s.103-131). Doktorant obejmuje analizą: historię zawodową badanych, rolę społeczną i zawodową, kompetencje oraz odnoszone w pracy sukcesy zawodowe po zakończeniu służby wojskowej. Zwracają tu uwagę uzyskane wyniki z oceny przebiegu życia zawodowego byłych pilotów wojskowych w okresie pełnienia służby wojskowej (od s.104), jak również: ocena własnej sytuacji życiowej i zawodowej po zwolnieniu z wojska, motywy aktywności zawodowej badanych po zakończeniu służby, ich wejście na rynek pracy (s.110) a także zadowolenie badanych pilotów z obecnie wykonywanej pracy (s.115) oraz nowe kompetencje badanych.

W oparciu o studia dalszych części recenzowanej pracy chcę podkreślić oraz wskazać na dużą rzetelność i staranność badawczą Doktoranta, która jest również widoczna przy analizie kolejnych badań zawartych w Rozdziale VI, *Czynniki psychospołeczne warunkujące „drugą karierę zawodową” byłych pilotów wojskowych* (s.132-153). Tu bowiem Doktorant po przeprowadzonych badaniach analizuje czynniki psychospołeczne, jak: samocena byłych pilotów (od s.132), ich proaktywność (od s.138), nadzieja na osiągnięcie sukcesu zawodowego (od s.146). By można przewidzieć i określić przebieg „drugiej kariery zawodowej” uwzględnia również wpływ czynników indywidualnych a także społecznych na przebieg tego typu kariery. Natomiast w Rozdziale VII, *Zależności między przebiegiem „drugiej kariery zawodowej” a wybranymi czynnikami psychospołecznymi byłych pilotów wojskowych* (154-156) Doktorant dokonuje dalszej analizy uzyskanych wyników badań. Dopelnia tym samym uzyskanie weryfikacji głównej – ogólnej hipotezy badawczej oraz hipotez roboczych. Chciałbym również podkreślić również to, iż

prorowadzone badania oraz staranne ich analizy odniesienie do uzyskanych wyników dały możliwość sformułowania - w Posumowaniu (s.157-163) zaprezentowanych wniosków zasadnych i uprawnionych uogólnień.

4. Wnioski końcowe.

Uwzględniając zalecenia Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów Naukowych, recenzujący nie będzie formułował pytań końcowych w recenzji. Oczekuję jednak *odniesienia się do kwestii stosowanych w pracy metod: analizy i syntezy podczas publicznej obrony* - podniesionych w ocenie metodologicznej pracy.

Wskazę również na dwa problemy z obszaru badań dokonywanych przez Doktoranta nad „drugą karierą zawodową” byłych pilotów wojskowych. Pierwszym jest problem dotyczący *samooceny poziomu kompetencji zawodowych badanych*. Wydawać się bowiem może, iż niektóre wyniki są interesujące, jak: samodzielność, inicjatywa i pomysłowość w działaniu, czy umiejętność podejmowania decyzji oraz formalne kwalifikacje (Tabela nr 15, s.123). Przy czym zdecydowana większość interesująco odnosi się też do *wyznaczników sukcesu zawodowego odniesionego przez badanych po zakończeniu służby wojskowej* (Tabela nr 19, s.128). Podobnie jest z uzyskanymi wypowiedziami dot. samooceny byłych pilotów wojskowych uzyskanych podczas badania przeprowadzonego wystandaryzowaną Skalą Samooceny SES – zestawienie zbiorcze wyników badań zawiera Tabela 21 (s.132-133).

Drugim problemem jest duże znaczenie przeprowadzonych badań, w tym wykorzystania uzyskanych wyników. Sądzę bowiem, że uogólnienia i rekomendacje powinny być udostępnione dla instytucji wojskowych: zwłaszcza dla organów kadrowych, komórek rekonwersyjnych, jak też instytucji cywilnego rynku pracy – mam tu na myśli: wybrane instytucje m. in. LOT oraz niektóre urzędy pracy, instytucje szkoleniowych związków i organizacji pracodawców.

W sumie, przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska opracowana przez Pana magistra **Andrzeja KATTENBACHA na temat: PSYCHOSPOŁECZNE UWARUNKOWANIA „DRUGIEJ KARIERY ZAWODOWEJ” BYŁYCH PILOTÓW WOJSKOWYCH** wykonana została starannie, z dużą rzetelnością. Jest samodzielnym dorobkiem naukowo-badawczym Doktoranta, który wykazał się bardzo

dobrym przygotowaniem merytorycznym i metodologicznym a także umiejętnościami badawczymi oraz interpretacyjnymi uzyskiwanych wyników z przeprowadzonych badań. Uogólnienia i wnioski zawarte w pracy są zasadne i uprawnione.

Wykonana praca mieści się w dziedzinie nauk społecznych i dyscyplinie pedagogika. Zasluguje także na opublikowanie, zwłaszcza trzech pierwszych rozdziałów wraz z niektórymi wynikami badań.

Rozprawa spełnia wymagania i warunki określone w Ustawie o tytule i stopniach naukowych oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14.03.2003 r. (Dz. U. z dn. 16.04.2003 r.). Wnoszę o dopuszczenie Pana magistra Andrzeja KATTENBACHA do kolejnych stadiów przewodu doktorskiego oraz publicznej obrony.

Jerzy Słunikowski